

beleillett Nagy Lajos népszerűsítése (pl. Nagy Lajos birodalma). Így az sem véletlen, hogy a felszabadulás után a Lajos név viselőinek a száma megeszappan. Cserépfalun ugyan megmarad első névnek, de ezt a névszokással magyarázzuk. Pl. az *István* névhez is változatlanul ragaszkodik a lakosság. A megszokott névhez (szokásnévhez) való ragaszkodás azt is eredményezte, hogy a ragadványnevek sokkal lassabban pusztulnak, mint másutt.

8. 1945 után már nincsenek nagy aránytalanságok, azaz az egyes nevek megterheltsége kiegyenlítődött. A legnagyobb különbség (10%-nál több) a *Lajos* és a követő név között a következő időszakokban volt: 1875–79: 15,5%, 1880–84: 13,5%, 1895–99: 15,5%, 1900–04: 14,1%, 1905–09: 16,1%, 1915–19: 11,3%, 1920–24: 17,2% (!), 1925–29: 17,8% (!).

9. Valamely név népszerűsége egy-egy falu jellemzője lehet. Cserépfalun kívül Borsodgeszten is igen gyakori név a *Lajos*. Továbbá: „... csak Bödeházán van az élen” (Ördög: i. m. 37).

10. Az igen magas 32,0%-ot (1895–99) csak az *István* (1330–34: 32,9% és 1865–69: 35,9%) és az *András* (1865–69: 32,8%) szárnyalja túl. A *Lajos* név 1850-től való hihetetlen felfutása azt eredményezte, hogy az összesítésben (1731–1974) az *István* (21,22%), az *András* (17,08%), a *János* (13,12%) után a negyedik helyre került 11,27%-kal.

III.

Végigtekintve a Lajos nevet kialakulásától kezdve egészen napjainkig, megállapíthatjuk, hogy egy-egy név gyakori használata nem függ sem a hangalaktól, sem az eredeti jelentéstől. Az általános tényezők (pl. Kossuth hatása) mellett mindig figyelembe kell venni a kutatott terület jellemzőit is. Ezt azért kívánjuk hangsúlyozni, mert egyes helyeken a *Lajos* pl. megmaradt divatnévnek, tehát csak egy hosszabb-rövidebb időszakban gyakori, más helyeken viszont a divatnévből szokásnévvé változik, és egy-egy közösség jellemzője lesz.

Mindenesetre nagy utat tett meg ez a név, hiszen a múlt század közepéig elsősorban az uralkodó osztály használta, de később minden osztály által használt névvé vált.

Több más név (pl. *Gyula*, *Jenő*) mellett a *Lajos*-t is elérte a dehonesztálás. A humoros írások egyik szereplője, éppen ezért vannak olyanok, akik számára tréfás hangulatú, s igyekeznek megváltoztatni (NytudÉrt. 70: 192). Úgy látszik azonban, hogy a mesterségesen ráragasztott tréfás hangulat nem befolyásolta jelentős mértékben a névadást, hiszen 1967-ben 1636 fiú kapta ezt a nevet Magyarországon (Ladó János: Magyar utónév-könyv. 1972. 184), azaz az összes fiúgyermek 2,16%-a.

Mizser Lajos

Temető. 1. A régészeti leletek tanúsága szerint a pogány hitvilágú honfoglaló magyarság temetkezési szokásai nem voltak egységesek. Az uralmat gyakorló fejedelmek, törzs- és nemzetségfők egyedül álló, magános sírokba temetkeztek, a többiektől elkülönülve. A társadalom középrétegét alkotó vagyonos nagycsaládok nyugvóhelyei azok a — kisebb emelkedéseken levő — 15–25 síros, kis temetők voltak, amelyekben mindenkinek a családban elfoglalt rang szerinti sírhely járt. A köznépi temetők sírszáma az ezret is elérhette. (L.: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. 162, 482; Fodor István: Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Bp., 1975.

245; Kiszely István: Sírok, csontok, emberek. Embertan a régészetben. II., átdolgozott kiadás. Bp., 1976. 56.)

A keresztény vallás felvétele változást hozott a magyarság temetkezésében is. A pogány temetőket nem volt szabad tovább használni. Az elhunyt papokat és világi jötevőket az egyre épülő templomokban helyezték nyugalomra, a kiváltságokkal nem rendelkező híveket pedig a templomok körül, a kerítéssel övezett templomudvarokban hantolták el. Arra, hogy a templom körüli temetkezés mindjárt a térítés elején megkezdődött, Szent Gellértnek XIV. századi átdolgozásban fennmaradt nagyobbik legendájából következtethetünk. 1003 körül a görög rítusú kereszténységre tért Ajtony vezér szembe került I. István királlyal, aki unokaöccsét, Csanád vezért küldte ellene sereggel. A Csanád vezér seregének győzelmével végződő ütközet után a halottakat eltakarították: „Corpora vero Christianorum, qui ceciderant in prelio, tollentes duxerunt in Moroswar et sepe-lierunt in cimiterio Sancti Iohannis Baptiste in monasterio Grecorum, quia in eadem provincia aliud monasterium illis temporibus non erat” [= Azoknak a keresztényeknek a tetemeit pedig, akik a harcban elesetek, Marosvárra vitték és Keresztelő Szent János temetőjében temették el a görögök monostorában, minthogy azon a vidéken más monostor akkoriban nem volt] (SRH. 2: 491–2). A templomok körüli temetkezést — úgy látszik — nehezen szókták meg őseink. I. László (Lad. I, 19, 25) és Kálmán (Col. I, 73) „szigorúan elrendelték, hogy a keresztények csak az egyház körül levő cinterembe temetkezzenek, a falvak lakóinak pedig meghagyták, hogy térjenek vissza egyházaikhoz” (Galla Ferenc: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931. 93). A templomok járulékanak számító temetőkertek csakhamar megteltek, s a sírok kezdtek egymásra rétegződni. A templomok körüli temetkezést Mária Teréziának 1775. évi rendelete (Generale normativum in re sanitatis) már megtiltotta ugyan, de véglegesen — úgy látszik — csak az 1876. évi XIV. törvénycikk szüntette meg Magyarországon. Azóta közegészségügyi szempontból az az általános szabály, hogy a temetők a lakott helyektől kellő távolságban, fallal vagy árokkal körülvéve és fákkal beültetve legyenek. (L.: Galla i. m. 91; Szabó István: A középkori magyar falu. Bp., 1969. 197; BpLex. 1168; Kiszely i. m. 58.)

2. A pogány magyarság halottainak nyugvóhelyét a XI. század óta adathozható *sír* (TESz. 3: 546) főnév jelölte. Ha nem külön álló, magános sírról, hanem temetőszerű sírcsoportról volt szó, a *sír* főnevet többes számba teheték. Számos nyelvben fejezik ki a 'temető' fogalmát 'sír' jelentésű főnévnek többes számú vagy gyűjtőnévképzős alakjával. Ez a helyzet azzal a cseremiszi főnévvel is, amely talán a magyar *sír* etimológiai megfelelője: KH. *sa-ye-r:lá* 'temető' <: U. *siyyar*, B. *šiyar* 'sír' (FUF. 14: 103 és TESz. 3: 547). L. még: lett *kapi* [többes szám] 'temető' < *kaps* 'sír' (Fraenkel: LitEtWb. 1: 217); litván *kapai* [többes szám] 'temető' < *kāpas* 'sír' (Fraenkel: LitEtWb. 1: 217); fehérorosz *móglaki* [többes szám] 'temető' (BRSL. 455) < *maglaka* 'kis sír, sírocska' (BRSL. 429); ukrán nyelvjárási *зробікі* [többes szám] 'temető' < *зробік* 'kis sír, sírocska' (URSL. 1: 363); szlovén *gróblje* 'sírok; (rég) temető' (SSKJ. 1: 766) <: *gròb* 'sír' (SSKJ. 1: 765); szerb-horvát *gróblje* 'temető; sírok' (SKNJ. 3: 657) <: *gròb* 'sír' (SKNJ. 3: 655); lezg (küirin) *surár* 'temető' < *sur* 'sír' (ÁKE. 540). Olykor ugyanaz a szóalak használatos a 'sír' és a 'temető' jelölésére egyaránt; vö.: zürjén régi *шойна* 'sír; temető' (Lytkin—Guljajev: EtSIKomi. 321); votj. *šaj* 'sír; temető' (FUF. 14: 103); kirgiz *мазар* 'szent hely, olyan hely, amelynek tiszteletadás jár; sír, temető' (JegEt. 129) < arab *mazār* 'olyan hely, amelyet meg kell látogatni, fel kell keresni, zarándokhely; szent életű ember sírja; imádkozásra való helyiség, imaterem'.

A keresztény hitre tért magyarságnál nemcsak a templomok körül való temetkezés szokása honosodott meg, hanem a templom és kerítése közötti temetőnek egyházi latin neve is; vö. magyar *cinterem* 'templomkertben, templomudvarban levő temető'

(1372 u./1448 k.: TESz. 1: 443), 'templomerőd' (1571: SzT. 1: 1193) < középkori, egyházi latin *cimüterium* 'temető; templomudvar', klasszikus latin (csak keresztény írónál) *coemeterium* 'temető' < görög *κοιμητήριον* 'hálólhely; nyugvóhely, sírhely' (keresztény írónál) 'temető' <: *κοιμάω* 'lefektet, elaltat'. A magyar *cinterem* a nyelvterület keleti felén bizonyult különösen szívós szónak 'templomkert, templomudvar' jelentésben (SzT. 1: 1191). Átkerült néhány szomszédos nyelvbe is; vö.: román nyelvjárási *țintirim* 'templomudvar, temető' (Tamás: UngElRum. 819); kaj-horvát *cintorom* 'temető' (Skok: EtRj. 1: 256), nyugat-magyarországi horvát *cintor* 'temető' (Šetka 1: 64); hazai szlovén (vend) *cintor* 'temető' (Pleteršnik 1: 84; Fliszár 12); szlovák *cintorin* 'temető' (SISJ. 1: 171), nyelvjárási *cintor* 'temető' (SISJ. 1: 171; 1. még EtSz. 1: 716 és Machek: EtSIČSl. 59).

A középkor folyamán a körülkerített templomudvarok megteltek sírokkal, s már csak üggyel-bajjal lehetett helyet szorítani az újabb halottaknak. A puritánságra törekvő és széles körben terjedő protestantizmus pedig helytelenítette azt a gyakorlatot, hogy a különleges megbecsülésben részesített személyek holttestét magukban a templomokban, a templomok kriptájában helyezték nyugalomra; a református templomokban nem is szoktak temetkezni. Ezek az okok teszik érthetővé, miért hagytak fel fokozatosan a templomok bekerített udvarában való temetkezéssel, miért került a temetkezés helye egyre kijebb, távolabb a települések belterületén álló templomoktól. S e folyamat vetületként megváltoztak a nyelvi kifejezés eszközei is: módosult a *cinterem* jelentése ('templomkertben levő temető' → 'templomkert', illetőleg 'templomkerben levő temető' → 'temető'), s a halottak eltemetésére szolgáló területet a *temető* főnév kezdte jelölni. Az önálló használatban 1638 óta adatolható *temető* főnév (Gyulafehérvár: IrtörtKözl. 4: 337) a korábbi *temetőföld* (1506: WinkIK. 179), *temetőhely* (1519: JordK. 38), *temetőkert* (1629: OklSz.; 1678: SzT. 1: 1192), *temetősr* (1636: Pázm.: Préd. 88: NySz. 2: 1577)-féle szerkezetekből vonódott el jelentéstapadással. Néhol még a *cinterem*-nek a szinonimájaként szerepel (vö. 1643/1673: „cimeterium avagy *temető kert*”: Com: Jan. 212: NySz. 1: 459), másutt viszont már határozottan elkülönül tőle: 1678: „Az két *Temető*kkben léve gyümölcs Faknak is termesei az Pastoré, mind az *Czimiteriumb(an)* leveő gyümölcs Faknak termeseivel” (SzT. 1: 1192). A *temető* helye már nem a templomkert, mint a *cinterem*-é volt, hanem a külső városrész, a hóstát; vö. 1675: „Az holtátokon vadnak a' kertek, és mulató-házak, a' mint a' *temető-helyek* is” (Comenius: Orbis sensualium pictus bilingvis. Coronae. 263). — A délnémetben a szántóföldek között levő temetőnek *Gottesacker* (tkp. 'Isten szántóföldje') lett a neve, szemben a templomudvarra utaló *Kirchhof* 'temető' főnévvel.

A köznyelvi szinten élő *temető* főnév a *temet* 'elhantol' igének a folyamatos melléknévi igenevéből alakult. Számos példát idézhetünk a szláv nyelvekből is arra, hogy a 'temető' fogalmának kifejezésére 'elhantol, eltemet' jelentésű ige származéka szolgál. Vö.: óegyházi szláv *grebište* 'temetkezőhely' (SadAitz. 31; 1. még *grobište* 'ua.': uo. is) <: *greti* [*grebo*] 'ás'; szerb-horvát régi *popgrebište* 'temető' (HASz. 10: 423) <: *popgreb* 'temetés, temetkezés' <: *popgrebsti* 'eltemet, elhantol', *popgreblje* 'temető' (HASz. 10: 423, egyetlen — kétes hitelű — szótári adat alapján), *pokopalište* 'temető' (HASz. 10: 533) <: *pokop* 'temetés, temetkezés; temető' <: *pokopati* 'eltemet, elhantol, elföldel', *pokopište* 'temető' (HASz. 10: 534), *pokoplje* 'temető' (HASz. 10: 534), *sahrānilište* 'temető' (SzbhvMSz. 3: 10) <: *sāhrana* 'temetés' <: *sahrāniti* 'eltemet, elföldel'; szlovén *popgrebališče* 'temetkezőhely' (Pleteršnik 2: 109), *popgreblje* 'temető' (uo.), *pokopališče* 'temető' (Tom. 1966. 413; Pleteršnik 2: 121), vend *pokápaliscse* 'temetőhely' (Fliszár 1942. 157); cseh *pohřebišťe* 'ősi temetkezési hely, temető' (SISJČ. 2: 694); szlovák *pohrebisko* ~ *pohřebišťe* 'ősi temetkezőhely, temető' (SISJ. 3: 172); felsőszorb *pohrjebnišćo* 'temető' (Jakubaš 238); alsószorb *poprěbnišćo* 'temető' (Šwjela 245); kasub régi *poprěbóvišće* 'ősi temető' (Syghta

4: 114); fehérorosz *kopišče* 'temető' (Miklosich: EtWb. 128), *kopišče* 'zsidó temető' (Bernerker: SIETWb. 1: 563); orosz régi *нозпедáнууе* 'temető' (Dal² 1955. 3: 157).

A magyar *temető* főnév és a fenti szláv szavak onomaziológiai areát alkotnak. Ezen az areán belül esetleges kölcsönhatással is számolnunk kell.

A román nyelvjárási (Erdély) *temetú* 'temető' (Tamás: UngElRum. 780), szlovák nyelvjárási (Bükk) *temetov* 'temető' (Sipos: Bükk-Geb. 307), kárpátukrán *tenetiiv* 'temető' (NyK. 16: 289), *mememib* 'ua.' (Hrinčenko 4: 253; l. még Dzendzelivs'kyj: Atl. 34. sz. térkép) a magyarból származik.

3. Mint láttuk, három egymást váltó nagy történelmi korszakban a magyarság más-más kifejezést alkalmazott a halottak eltemetési helyének jelölésére: a pogány korban a *sír*, a keresztény középkorban a *cinterem*, utána következően meg a *temető* főnevet. A *temető* ma is általánosan használatos, köznyelvi érvényű szó. De a nyelvjárásokban, a választékos beszédben vagy az írói nyelvben vannak rajta kívül egyéb megnevezései is a halottak elföldelésére szolgáló területnek. Mezőtúron például a *temetés* főnevet jegyezték fel 'temető' jelentésben (MTsz.). Ehhez lásd egyfelől *temetésnec helét* (1416 u./1450 k.: BécsiK. 3), másfelől pedig finn *hautausmaa* [tkp. 'temetésföld'] 'temető'. — A moldvai csángó *kerítés ~ kerítettés* 'temető' (NyIrK. 4: 292) azzal kapcsolatos, hogy a temető körül vannak kerítve. Vö. német *Friedhof* [tkp. 'bekerített térség'] 'temető' és kárpátukrán *mun* [tkp. 'kerítés'] 'temető' (Dzendzelivs'kyj: Atl. 34. sz. térkép). A kárpátukrán *kipimiu* 'temető' (uo.) átvétel a magyarból. — A *sírkert* 'temető' (1835: Tzs. *Gottesacker* a.; l. még ÉrtSz.) régies és választékos stílusértékű szó. — Juhász Gyula szívesen használta a *temető* helyett az *őskert* (1918: Juhász Gyula: ÖM. 2: 141; l. még SzegSz. 2: 564 *temető* a. és JuSz. 657) összetételt. Ennek szerkezeti felépítéséhez lásd *őserdő*, *ősréngeteg*.

Kiss Lajos

Velál pecsétje. Elavult s a használatból kiszoruló szavainkat legtovább egyes nyelvjárásaknál őrizték, különösképpen ha e szavak olyan kifejezésekké ötvöződtek, amelyekre adott esetben formulaként használhattak. Némelykor e kifejezések napjainkig is nyomon követhetők, más esetben csak történeti adatok alapján következtethetünk rétegnyelvi elemként való szívós továbbélésükre. Ezt gyaníthatjuk azoknak az adatoknak alapján is, amelyek a nyelvünkben régen kiavult *velál* kifejezésre vonatkozóan a Sopron megyei Nagycenkről és közvetlen környékéről maradtak ránk a XVII. századból, azaz olyan korból, amikor a szónak közszóként való használata láthatóan visszaszorult.

A *velál*, mint ismeretes, a *valál* változata, amelynek eredetéről a TESz.-ben (3: 1076) a következő olvasható: „Származékszó: a *van* létige alapjául szolgáló *val*-ige-től jött létre -l deverbális névszóképzővel... A szó jelentésfejlődésének indulópontja — olvashatjuk tovább — az 'ami van, a valóságos helyzet, tény' lehetett; ebből keletkezett a 3., majd a 4. jelentés.” S ez utóbbi érdekel közelebbről bennünket, ami nem más mint: 'helység, falu', illetve: 'faluközösség'. A XVII. századból ránk maradt irtásszerződésekben, amelyeket főképpen Nagycenken a falu bírása és néhány tekintélyesebb embere előtt készítettek, és amelyeket a faluközösség nevében hitelesítettek, olvasható ugyanis, hogy e szerződést a „*velál* pöcsétjé”-vel is megerősítették (OL, Széchenyi cs. lt., X/1, 374/k/3).

Az első szerződésből, amelyet 1630. július 15-én foglaltak írásba, érdemes bővebben is idéznünk, hogy e szerződéskötés formáját, közösségi ellenőrzését, megerősítését és ezzel együtt az említett formula használatának fontosságát is világosabban láthassuk.